

‘Westenwinden waaien over een desolaat landschap’
*Aardbevingen in Klein-Azië in de
 eerste eeuwen van onze jaartelling¹*

En aardbevingsgebied

Donderdag 17 augustus jongstleden was het een jaar geleden dat het noordwesten van Turkije werd getroffen door een aardbeving met een kracht van 7, 4 op de schaal van Richter. Het epicentrum van de beving lag bij de plaats Gölçük, aan de Zee van Marmara; ook Izmit, de grootste stad in de omgeving, kreeg het zwaar te verduren. Hoewel men het dodental nooit met zekerheid heeft kunnen vaststellen, lijkt het aannemelijk dat meer dan 30.000 mensen bij de ramp het leven verloren. Honderdduizenden raakten dakloos; velen van hen zijn tot op de dag van vandaag provisorisch gehuisvest.

Het was bepaald niet de eerste keer dat de regio door aardbevingen werd bezocht: De *Volkscrant* van 18 augustus 1999 telde acht zware aardbevingen die Turkije sinds december 1939 hadden getroffen. Over de vraag wat voor een zware aardbeving kan doorgaan, lopen de meningen kennelijk uiteen, want de *National Geographic* van juli jongstleden wist te melden dat in de periode van december 1939 tot en met november 1999 alleen al langs de Noord-Anatolische breuk – de breuk in de aardkorst die onder Noord-Turkije doorloopt en die de Anatolische van de Euraziatische plaat scheidt – dertien zware aardbevingen hadden plaatsgevonden. Turkije is, kortom, een aardbevingsgebied, en hetzelfde geldt voor Griekenland. Natuurlijk is dit niet iets van de afgelopen decennia. De schrijver van het artikel in de *National Geographic*, Rick Gore, verwoordde het treffend: ‘**Nowhere have civilization and nature waged more persistent war than in this part of the world – from easternmost Turkey to the western tip of Greece.**’ Reden genoeg om een blik te werpen op seismische activiteit in dit gebied gedurende de Oudheid. We beperken ons daarbij tot drie relatief goed gedocumenteerde aardbevingen die in de eerste twee eeuwen van onze jaartelling het westen en noordwesten van Klein-Azië – het huidige Turkije – teisterden. Onze aandacht zal vooral uitgaan naar de hulpverlening aan de slachtoffers en de wederopbouw van de getroffen steden – niet toevallig het aspect waarover onze bronnen het meest te melden hebben.

Het westen van Klein-Azië in de vroege keizertijd²

Gedurende de eerste eeuwen van onze jaartelling vormde het westen van Klein-Azië in veel opzichten het kerngebied van de Griekse wereld onder Romeinse heerschappij. Sinds meer dan duizend jaar hadden Grieken zich langs de kust genesteld. Door de veroveringen van Alexander de Grote had de hellenisering van het gebied een krachtige impuls gekregen. De komst van de Romeinen, in de 2de en 1ste eeuw v.Chr., had

daarin geen verandering gebracht, integendeel. Bij het regeren van hun reusachtige imperium bedienden de Romeinen zich van de maatschappelijke bovenlaag in de onderworpen gebieden. In de oostelijke rijkshelft bestonden die lokale elites vooral uit grootgrondbezitters, die in steden met een Grieks karakter woonden en daar het politieke en maatschappelijke leven domineerden. Uit hun kring kwamen de leden van de stadsraden en de magistraten; zij bekostigden een niet gering deel van de stedelijke uitgaven uit eigen zak en werden daarvoor door hun minder bedeelde medeburgers geëerd als 'weldoeners'. Van deze groep maakten de Romeinen bij het uitoefenen van hun heerschappij gebruik; omgekeerd profiteerden deze stedelijke elites van de Romeinse heerschappij, doordat zij hun positie gewaarborgd wisten door de macht van Rome.

276

De stedelijke elites in de Griekstalige provincies van het rijk stonden dus in de meeste gevallen loyaal ten opzichte van de Romeinse heerschappij. Aan vertegenwoordigers van deze elites werd regelmatig het Romeinse burgerrecht verleend, en sinds de eerste eeuw van onze jaartelling zien we zulke Romeinse burgers van Griekse afkomst opduiken als leden van de rijksaristocratie, dat wil zeggen van de twee standen waaruit de keizers hun topbestuurders en -militairen recruteerden: de ridderstand en, daarboven, de senatorenstand. Ondanks deze politieke integratie in het Romeinse rijk hielden de Griekse stedelijke elites koppig vast aan hun Helleense identiteit. Dit uitte zich onder meer in een bloei van Griekse welsprekendheid, beoefend door virtuoze redenaars uit de *upper class*, die zichzelf aanduidden als sofisten en die zich in een immense populariteit onder hun standsgenoten mochten verheugen. Een andere uitingvorm van gehechtheid aan die Helleense identiteit was de verknochtheid aan de eigen stad, met haar politiek-bestuurlijke instellingen en religieuze culten. Steden in het Griekse moederland en langs de westkust van Klein-Azië beriepen zich op hun eerbiedwaardige Griekse verleden; steden die pas na de veroveringen van Alexander gesticht of gehelleniseerd waren, voorzagen zich van een mythische of pseudo-historische stichtingsgeschiedenis om hun ‘echt-Griekse’ karakter te onderstrepen. Hoewel men op het Klein-Aziatische platteland tot ver in de keizertijd verschillende inheemse talen kon beluisteren, fungeerde het Grieks als taal van de maatschappelijke bovenlaag, als bestuurstaal en ook als *lingua franca* voor bredere lagen van de bevolking.

West-Turkije, de provincie Asia, behoorde tot de sterkst geürbaniseerde delen van het Romeinse rijk (afb. 1): de Romeinse stadhouder van de provincie oefende volgens de – wellicht niet van enige overdrijving gespeende – mededelingen van tijdgenoten het bewind uit over vijfhonderd steden. De drie belangrijkste waren – van noord naar zuid – Pergamum, Smyrna en Ephesus, die onderling overigens fundamenteel van mening verschilden over de vraag wie van de drie de allerbelangrijkste was. Het noordwesten, Bithynië, was minder verstedelijkt. Dat weerhield de twee belangrijkste steden van de provincie, Nicomedia en Nicaea, er niet van om elkaar de ogen uit te steken met titels als ‘moederstad’, ‘eerste stad van de provincie’ en ‘tempelwachter van de Augusti’; de laatstgenoemde titel gaf aan dat de stad een tempel voor de provinciale keizercultus binnen haar grenzen had.

Drie aardbevingen

Tacitus maakt in zijn *Annalen* (II 47) onder het jaar 17 n.Chr. melding van de verwoesting van twaalf steden in de provincie Asia door een nachtelijke aardbeving. De zwaarste schade werd aangericht in Sardes, maar het getroffen gebied strekte zich uit van Myrina en Cyme, ten noorden van Smyrna gelegen aan de Egeïsche kust, tot het ongeveer 120 kilometer zuidoostelijker gelegen Philadelphia. Volgens Plinius de Oudere

(*Naturalis Historia* II 200) was het de grootste aardbeving sinds mensenheugenis.

Beschikken we in dit geval dankzij Tacitus over een relatief uitvoerig bericht, in het tweede geval moeten we het doen met sobere aantekeningen als die in Hieronymus’ bewerking van de *Kroniek* van Eusebius. Onder het jaar 120 n.Chr. valt daar te lezen dat Nicomedia door een aardbeving werd verwoest; ook in Nicaea werd zware schade aangericht. Voor onze derde casus keren we van Bithynië terug naar Asia, en wel naar Smyrna. De geschiedschrijver Cassius Dio (LXXI 32. 3) bericht dat de ‘in schoonheid en grootte eerste stad van Asia’, het ‘sieraad van Ionië’, zoals de Smyrnaeërs hun stad graag hoorden noemen, tijdens de regering van Marcus Aurelius zwaar getroffen werd door een aardbeving, die zich vermoedelijk in 178 n.Chr. voordeed.

Om een indruk te geven van de manier waarop men zich de gevolgen van een aardbeving voorstelde, laten we Tacitus (*Annalen* II 47. 1) aan het woord over de catastrofe van 17:

278

In datzelfde jaar zijn twaalf befaamde steden in Asia door een aardbeving verwoest. Door het nachtelijk tijdstip van de beving was de ramp des te onvoorziener en des te ernstiger. Ook de in een dergelijk geval gebruikelijke uitweg, een overhaaste vlucht naar open terrein, baatte niet, omdat de vluchtenden door de opensplijtende bodem werden verzwolgen. Enorme bergen zakten, zo wordt verteld, in elkaar, waar eens vlakten lagen vielen steile hellingen te zien, en temidden van het puin laaiden vlammen op.

Wat de moderne lezer opvalt is dat Tacitus in het vervolg van de geciteerde passage weliswaar een taxatie van de relatieve schade in de twaalf steden geeft, maar zich niet uitlaat over het aantal slachtoffers. Ook onze bronnen voor de Bithynische aardbeving van 120 en voor de verwoesting van Smyrna in 178 zwijgen over de aantallen doden en gewonden. De redenaar Aristides – over wie straks meer – beschrijft het Smyrna van na de aardbeving als ‘een heuvel van ruïnes en lijken’. Wie de televisiebeelden van de verwoestingen van vorig jaar nog op het netvlies gegrift staan, zal weinig moeite hebben het tafereel te herkennen, maar het is natuurlijk een oratorische evocatie van de gevolgen van de ramp, geen zakelijke beschrijving van de materiële schade en de verliezen aan mensenlevens. Waarschijnlijk waren gegevens over de aantallen doden en gewonden eenvoudigweg niet voorhanden, doordat het de stedelijke en provinciale autoriteiten zowel aan de interesse als aan de middelen ontbrak om ze te inventariseren – iets wat al wat minder bevreemdend wordt als we ons realiseren dat ook het moderne Turkije niet in staat is gebleken een betrouwbare opgave van het aantal dodelijke slachtoffers van de aardbeving van augustus 1999 te doen.

De keizer komt te hulp

Hoe was het gesteld met de hulpverlening aan de overlevenden en bij de wederopbouw van de verwoeste steden? Uit de bronnen komt naar voren dat bij de wederopbouw een duidelijke rol voor de keizer was weggelegd. Reeds in een appendix bij de *Res Gestae Divi Augusti* (35), Augustus’ postuum gepubliceerde opsomming van zijn prestaties, is

sprake van schenkingen aan door aardbevingen verwoeste steden. Augustus' opvolger Tiberius, die er zeer aan hechtte in de voetstappen van zijn voorganger te treden, moet dan ook beseft hebben wat hem te doen stond toen het bericht over de aardbeving in Asia hem bereikte. Tacitus is opnieuw het meest informatief (*Annalen* II 47. 2–4): Doordat de burgers van Sardes het zwaarst door de ramp waren getroffen, ging naar hen het meeste medeleven uit: de keizer zegde tien miljoen sestertiën toe en stelde hen voor vijf jaar vrij van betalingen aan de schatkist en de keizerlijke kas. De burgers van Magnesia bij de Sipylus kwamen wat betreft schade en schadeloosstelling op de tweede plaats. Besloten werd de burgers van Temnus, Philadelphia, Aegae, Apollonis, de zogenaamde Mostenen en Macedonische Hyrcaniërs, alsmede Hierocaesarea, Myrina, Cyme en Tmolus voor dezelfde periode van tribuut vrij te stellen en een senator te sturen om de stand van zaken op te nemen en toezicht te houden op de herstelwerkzaamheden. De keuze viel op Marcus Ateius, een oud-praetor, om te voorkomen dat oponthoud zou ontstaan door wedijver tussen hoogwaardigheidsbekleders van gelijke rang; Asia wordt immers door een oud-consul bestuurd.

De keizerbiograaf Suetonius, die Tiberius als een enorme schriep portretteert, behandelt de keizerlijke goedgeefsheid ten opzichte van de steden in Asia als de spreekwoordelijke uitzondering die de regel bevestigt (*Tiberius* 48):

De provincies heeft hij evenmin ooit met een schenking ondersteund, met uitzondering van Asia, toen daar enkele steden door een aardbeving waren verwoest.³

De steden in Asia waren er de keizer niet minder dankbaar om. Phlegon van Tralles, een vrijgelatene van keizer Hadrianus, vertelt (*Mirabilia* 13 = *FGrHist* 257 F 36) dat ze een reusachtig standbeeld van Tiberius naast de tempel van Venus Genetrix aan het forum van Julius Caesar lieten oprichten, geflankeerd door beelden die de inmiddels herbouwde steden symboliseerden. Blijkens een bij het dorp Hadjiler gevonden inscriptie eerden de Mostenen de keizer, 'stichter in één keer van twaalf

steden', als grondvester van hun stad (*OGIS* 471 = *IGR* IV 1351). Niet alleen de profiteurs van de keizerlijke generositeit zorgden ervoor dat deze de nodige publieke aandacht kreeg. Ook de keizerlijke propaganda liet het niet afweten: in 22/3, toen de herstelwerkzaamheden kennelijk voldoende gevorderd waren, werd een munt geslagen met het opschrift *CIVITATIBVS ASIAE RESTITVTIS*, 'ter gelegenheid van het herstel van de steden van Asia' (afb. 2).

De indruk die ontstaat als men het dossier

Afb. 2. Sestertius van Tiberius uit 22/3 n.Chr. met bijschrift op achterzijde rondom gezeten Tiberius: *CIVITATIBVS ASIAE RESTITVTIS* (*British Museum Coins: Roman Empire* I, Tiberius no. 70).

over de aardbeving van 17 en de nasleep ervan overziet, is dat beide partijen – de getroffen steden enerzijds en de keizer anderzijds – een soort draaiboek volgden. Van de keizer werd verwacht dat hij bij een dergelijke catastrofe de rol van weldoener van zijn onderdanen speelde. Wat leden van de stedelijke elites op relatief bescheiden schaal waren, dat was de keizer op superschaal: *euergetes*, ‘weldoener’. Zodoende beantwoordde hij aan een van de belangrijkste eisen die in de Griekse wereld vanouds aan een heerser werden gesteld. Als tegenprestatie ontving hij van de zijn dankbare onderdanen eerbewijzen in de vorm van standbeelden en inscripties. Een toepasselijke eretitel was *ktistes*, ‘stichter’, ‘grondvester’. Toen in 120 Nicomedia en Nicaea door een aardbeving werden getroffen, ging keizer Hadrianus volgens het boekje te werk: zoals we leren uit kronieken als die van Eusebius en het *Chronicon Paschale* stelde hij geld ter beschikking voor de herbouw van de steden. Op een munt uit de jaren twintig van de 2de eeuw wordt de keizerlijke vrijgevigheid gememoreerd met het opschrift *RES-TITVTORI NICOMEDIAE*, ‘voor de hersteller van Nicomedia’ (afb. 3).

280

Een delicaat verzoek

Een fascinerend inkijkje in wat mogelijk aan Hadrianus’ generositeit vooraf was gegaan, biedt een vijftal epigrammen in de *Anthologia Palatina*, dat ooit op een grafmonument in de vorm van een obelisk in Nicaea te lezen viel. In een van deze epigrammen wordt de overledene, Sacerdos, opgevoerd als degene die het door een aardbeving getroffen Nicaea uit de Hades heeft gered ‘door schenkingen van de Ausonische Zeus’ (*Anthologia Palatina* XV 7. 3–4). De Ausonische (= Romeinse) Zeus is ongetwijfeld een keizer, en veel pleit voor het vermoeden dat de bedoelde keizer Hadrianus en de aardbeving in kwestie die van 120 is. Sacerdos, een vooraanstaand burger van zijn stad en bekleder van een priesterschap, had kennelijk een rol van betekenis gespeeld in het mobiliseren van de keizerlijke vrijgevigheid ten bate van

Nicaea. Het is een aantrekkelijke gissing dat hij daarbij profijt had getrokken van het feit dat hij reeds voordien bij de keizer bekend was. Hoe dat gekomen was onttrekt zich aan onze waarneming, maar het verdient vermelding dat Hadrianus de winter van 117/8 in Bithynië had doorgebracht.⁴

In het geval van de verwoesting van Smyrna in 178 is de rol van een burger van de getroffen stad, die bij de keizer om hulp aanklopte, aanzienlijk beter gedocumenteerd. Cassius Dio (LXXI 32. 3) volstaat met de mededeling dat keizer Marcus Aurelius financiële middelen ter beschikking stelde en een senator

Afb. 3. Sestertius van Hadrianus uit de jaren twintig van de 2de eeuw met bijschrift op achterzijde rondom Hadrianus en geknielde Nicomedia: *RES-TITVTORI NICOMEDIAE* (*British Museum Coins: Roman Empire III, Hadrianus no. 1827*).

(opnieuw een oud-praetor – Tiberius had school gemaakt) opdracht gaf toezicht te houden op de herbouw van de stad. Maar onder de bewaard gebleven geschriften van Aristides bevindt zich een brief van deze Griekse redenaar aan Marcus Aurelius en diens zoon en co-regent Commodus (XIX). Aristides had zelf de aardbeving niet meegemaakt: op het moment van de ramp verbleef hij op een van zijn landgoederen. Zodra het nieuws van de catastrofe hem bereikte, greep hij naar de pen om de keizers om hulp te vragen voor zijn Smyrna. Bij de beschrijving van de verwoestingen verwijst hij herhaaldelijk naar het bezoek dat de keizerlijke familie in 176 aan de stad had gebracht (XIX 1–3)

U hebt de stad gezien, U beseft wat verloren is gegaan. (...) De haven heeft de ogen gesloten, de schoonheid van de agora behoort tot het verleden, wat de straten sierde is verdwenen, de gymnasia zijn met de mannen en jongens aan de vernietiging prijsgegeven, sommige tempels zijn ingestort, andere door de aarde verzwolgen. De mooiste stad om te zien, wier naam voor de gehele mensheid synoniem was met schoonheid, is verworpen tot het weezinwekkendste tafereel dat een mens zich kan voorstellen, een heuvel van ruïnes en lijken. Westenwinden waaien over een desolaat landschap. Alles wat is overgebleven houdt de ogen gevestigd op U, evenals de gehele rest van Asia. Samen bidden zij om al het goede voor U, nu en voor immer, en om Uw medelijden voor Smyrna – als deze kale vlakte de naam Smyrna verdient.

Philostratus vertelt in een levensschets van Aristides in zijn *Levens van de sofisten* (582) dat de brief het gewenste effect sorteerde:

Toen de stad door aardbevingen en scheuren in het aardoppervlak van de aardbodem verdwenen was, beklagde hij haar lot in een brief aan Marcus zo hartverscheurend dat de keizer bij het lezen van de weeklacht regelmatig moest steunen; bij de zin 'westenwinden waaien over een desolaat landschap' vielen de tranen van de keizer op het geschrift, en geïnspireerd door Aristides stemde hij in met de wederopbouw van de stad.

Volgens Philostratus was Aristides tijdens het keizerlijk bezoek aan Smyrna in 176 aan Marcus Aurelius voorgesteld. Bij die gelegenheid had de redenaar met zijn wel-sprekendheid grote indruk op de keizer gemaakt en zodoende reeds voor de ramp de weg geplaveid voor een gunstige ontvangst van zijn smeekbede om keizerlijke bijstand. Toch had Aristides geen gemakkelijke taak. Hij moest er immers van uitgaan dat de keizers ook uit eigen beweging hun onderdanen wel te hulp zouden komen. Was het niet impertinent dan toch om hulp te vragen? Aristides zelf verdedigt zijn verzoek door het te vergelijken met een gebed tot de goden, van wie we immers ook weten dat ze uit zichzelf al genegen zijn de mensen goed te doen. En hoewel Philostratus niet aarzelt om de redenaar de eretitel 'stichter van Smyrna' te verlenen, besluit hij de onderhavige episode uit Aristides' leven met een opmerking waaruit zijn begrip voor het delicate

karakter van diens verzoek duidelijk naar voren komt (*Levens van de sofisten* 583): En ik zeg dit niet om te ontkennen dat de keizer ook zo wel de verwoeste stad zou hebben herbouwd, die hij tenslotte bewonderd had toen ze nog overeind stond, maar om te onderstrepen dat koninklijke, buitengewoon hoogstaande naturen, als ze door goede raad en een welgesproken woord worden aangespoord, nog meer luister uitsralen en zich met geestdrift inzetten om wel te doen.

Functioneel altruïsme

Het voornaamste doel van keizerlijke bijstand was ongetwijfeld een snelle wederopbouw van de getroffen steden. Daarvoor werden financiële middelen ter beschikking gesteld en om daarop toe te zien werd – althans in het geval van de steden van Asia in 17 en van Smyrna in 178 – een prominente senator op pad gestuurd. Natuurlijk werd deze bijstand door de betrokkenen gewaardeerd. Maar tegelijkertijd was hij in het belang van de continuïteit van de uitoefening van de Romeinse heerschappij. Het Romeinse provinciaal bestuur was in hoge mate afhankelijk van een netwerk van zelfbesturende steden; als een stad geheel of gedeeltelijk verwoest werd, konden de Romeinse autoriteiten dus niet werkloos toezien. En zoals we hierboven geconstateerd hebben, plukte ook de regerende keizer zelf de vruchten van zijn vrijgevigheid in de vorm van een reputatie van generositeit. Aristides houdt Marcus Aurelius en Commodus zelfs voor dat de catastrofe die Smyrna heeft getroffen, hun een uitgelezen kans biedt om hun superieure grootmoedigheid te demonstreren! Zowel politiek-bestuurlijk als ideologisch was de keizerlijke hulp bij de wederopbouw dus functioneel.

Minder informatief zijn onze bronnen over de directe hulpverlening aan de overlevenden. Alleen al gezien de tijd die verliep tussen een aardbeving in Klein-Azië en het moment waarop het nieuws Rome bereikte, mocht van de keizer wat dit betreft niet te veel worden verwacht. Toch ontbrak het niet geheel aan directe hulpverlening. Opnieuw is het Aristides die ons hierover informeert, in een brief die vermoedelijk gericht was aan de landdag van Asia, waar vertegenwoordigers van de steden in de provincie bijeenkwamen om de keizer te vereren en om te beraadslagen over aangelegenheden van gemeenschappelijk belang. De brief is een ‘palinode op Smyrna’: in het licht van de inmiddels op gang gekomen wederopbouw herroept Aristides zijn eerdere weklacht over het lot van de stad. Natuurlijk steekt Aristides uitvoerig de loftrumpet over de keizers, maar daar laat hij het niet bij (XX 16):

Voor degenen die ter plekke bleven, arriveerden van alle kanten, over land en over zee, hulpgoederen. De grootste steden op beide continenten [in Griekenland en Klein-Azië] wedijverden in het opnemen van evacués en het sturen van wagens en andere transportmiddelen, en ook in het bieden van huisvesting, het delen van hun raadsgebouwen en het beschikbaar stellen van alle mogelijke hulpbronnen, als voor hun eigen ouders of kinderen. Hun prestaties werden vrijwel geëvenaard door steden die in grootte achterblijven, maar die het niet ontbreekt aan enthousiasme en eergevoel.

In het geval van Smyrna voorzagen andere steden in Klein-Azië en het Griekse moederland dus in de hulpvraag waaraan de keizer niet kon voldoen.

Een grafsteen uit Nicomedia

Steden kunnen zich herstellen van een ramp; verliezen in de persoonlijke sfeer zijn onherstelbaar. In het Louvre bevindt zich een grafsteen uit Nicomedia, het huidige Izmit. Hij heeft het graf gemarkeerd van drie slachtoffers van een aardbeving, waarschijnlijk die van 120 n.Chr. (afb. 4). Het reliëf op de steen laat een eenvoudig geklede man zien, die tussen twee deftig uitgedoste jongetjes instaat en zijn armen om hen heen heeft geslagen. De begeleidende tekst luidt (TAM IV. 1 134):

Thrason, de zoon van Diogenes, heeft deze grafsteen laten plaatsen voor zijn twee zoons, Dexiphanes, 5 jaar, en Thrason, 4 jaar, en voor Hermes, die hen heeft opgevoed, 25 jaar. In het aardbevingspuin hield hij hen zo in zijn armen.

Hermes was de *paidagogos*, de slaaf-oppasser van de twee jongetjes, en de inscriptie geeft ook de reden voor deze opmerkelijke postume overbrugging van de kloof tussen slaaf en vrije. De kinderen en hun oppasser waren samen in het aardbevingspuin gevonden, en uit de positie van de lichamen bleek dat Hermes had getracht om de jongetjes in zijn omhelzing te beschermen. De vader had hen samen begraven en met de inscriptie en het reliëf op de grafsteen zijn slaaf, die had gedaan wat van een vader mocht worden verwacht, geëerd. Hier kon ook de *RESTITVTOR NICOMEDIAE* niets meer uitrichten.

Afb. 4. *Tituli Asiae Minoris* IV 1.134. Grafsteen voor Dexiphanes, Thrason en Hermes, drie aardbevings-slachtoffers uit Nicomedia. Zie voor de inscriptie boven het reliëf de tekst van het artikel.

Korte bibliografie

Over aardbevingen in de Oudheid:

- R. BÖKER, *Erdbeben*, in: *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike 2* (1979) 350–I.
- W. CAPELLE, *Erdbebenforschung*, in: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Supplementband 4 (1924) 344–74.
- R. GORE, *Wrath of the gods – Earthquake in Turkey – A history forged by disaster*, *National Geographic* 198. 1 (juli 2000) 32–70.
- E. GUIDOBONI, *Catalogue of ancient earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th century* (Roma 1994).
- A. HERMANN, *Erdbeben*, in: *Reallexikon für Antike und Christentum 5* (1962) 1070–1113.
- S. MAUL/F. KRAFFT, *Erdbeben*, in: *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike 4* (1998) 53–55.
- E. OLSHAUSEN/H. SONNABEND (Hrsgb.), *Naturkatastrophen in der antiken Welt, Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums 6*, 1996. *Geographica Historica Bd. 10* (Stuttgart 1998).
- L. ROBERT, *Documents d'Asie Mineure V: Stèle funéraire de Nicomédie et séismes dans les inscriptions*, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 102 (1978) 396–408.
- H. SONNABEND, *Naturkatastrophen in der Antike. Wahrnehmung, Deutung, Management* (Stuttgart/Weimar 1999) [met een uitvoerige bibliografische appendix].
- H. SONNABEND, *Naturkatastrophen*, in: *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike 8* (2000) 737–743.

284

Noten

- ¹ Dit artikel is een bewerking van het openingscollege voor de studierichtingen Griekse en Latijnse Taal en Cultuur en Oudheidkunde aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, gegeven op 21 augustus 2000.
- ² Deze paragraaf is een aangepaste versie van de bladzijden 8–10 van mijn inleiding bij Lucianus, *De ontmaskering van de charlatans*. Vertaald door Hein L. van Dolen, ingeleid en toegelicht door Jaap-Jan Flinterman (Amsterdam 1996).
- ³ De vertaling is ontleend aan Suetonius, *Keizers van Rome*. Vertaald door D. den Hengst (Amsterdam 2000). Ik heb het politiek-geografisch verwarrende 'Klein-Azië' vervangen door 'Asia'. Suetonius bedoelt de Romeinse provincie.
- ⁴ In de moderne literatuur wordt soms gesuggereerd dat Sacerdos priester van de keizercultus was. Dit zou veel verklaren: een priester van de keizercultus mocht geacht worden bij uitstek aanspraak te kunnen maken op de keizerlijke aandacht. De suggestie is afkomstig van R. Merkelbach, in: S. Şahin, *Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)*. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 10, 1 (Bonn 1981) 303b–309a. Merkelbach zelf (307a) geeft echter toe dat het hier om een gissing gaat en dat er andere mogelijkheden zijn; degenen die naar zijn bijdrage verwijzen, betonen zich minder omzichtig, met als gevolg dat Merkelbachs gissing in recenter publicaties de status van feit heeft gekregen.